

УДК 159.9:37.015

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2022.12.18>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ШКОЛЯРІВ

Ірина Чорна

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027
e-mail: irynachorna-@ukr.net*

У статті обгрунтовано актуальність проблеми формування особистості майбутнього професіонала. Визначено роль вибору професії у цьому процесі. Вказано на особливе значення професійного самовизначення випускників школи і те, що профорієнтація у сучасних умовах усе ще не досягла своєї головної мети – формування в учнів професійного самовизначення, яке б відповідало індивідуальним особливостям кожної особистості і вимогам суспільства до сучасного працівника. Проаналізовано сучасні нормативні документи, які регулюють профорієнтаційну роботу в Україні. Зазначено проблему посилення конкуренції у світовому економічному просторі та загострення у зв'язку із цим проблеми формування, відтворення та використання трудового потенціалу. Вказано на важливе соціальне та економічне завдання послідовного розвитку державної системи професійної орієнтації населення, що забезпечує всім громадянам рівні можливості в отриманні профорієнтаційних послуг. Проаналізовано сучасний досвід запровадження спеціальності професійного радника. Проаналізовано досвід зарубіжних країн з організації та здійснення системи профорієнтаційної роботи. Прокоментовано авторський досвід у дослідженні та розробці проблеми профорієнтації та Концепції державної системи профорієнтації в Україні. Проаналізовано провідні наукові дослідження у галузі профорієнтації. У статті надано окремі результати аналізу сучасного стану профорієнтаційної роботи у школі, зокрема психологічних особливостей професійного самовизначення школярів. Здійснено кількісний та якісний аналіз результатів досліджень: професійної спрямованості інтересів школярів із коментарем гендерних відмінностей; глибини та усвідомленості мотивів вибору професії; типу професійної спрямованості; професійних типів особистості; рівня профорієнтаційної обізнаності. На основі систематизації та узагальнення результатів досліджень зроблено висновки щодо рівня розвитку та психологічних особливостей професійного самовизначення випускників шкіл. Дано оцінку сучасному стану профорієнтаційної роботи у школі. Внесено пропозиції щодо покращення якості профорієнтаційної роботи у школі.

Ключові слова: профорієнтація, професійне самовизначення, інтереси, мотиви, здібності, професія.

Актуальність дослідження. Актуальною проблемою нашого часу залишається формування особистості майбутнього професіонала. Неабияку роль у цьому процесі відіграє вибір майбутньої професії. Саме профорієнтаційна робота спрямована на те, щоб допомогти учням зробити цей вибір правильно. Проте, незважаючи на деякі позитивні результати, профорієнтація у сучасних умовах усе ще не досягла своєї головної мети – формування в учнів професійного самовизначення, яке б відповідало індивідуальним особливостям кожної особистості і вимогам суспільства до сучасного працівника.

В умовах глобалізації та посилення конкуренції у світовому економічному просторі загострюється проблема формування, відтворення та використання трудового потенціалу.

За результатами досліджень Світового банку, проведених у 192 країнах, на трудовий потенціал припадає 64 відсотки загального багатства країн.

Трудовий потенціал суспільства визначається характером формування та реалізації здатності до праці кожної особи і значною мірою залежить від професійного вибору та успішності здобуття або зміни професії. Фактором, що сприяє професійному самовизначенню та реалізації здатності до праці особи, є дієва система професійної орієнтації населення. Натепер важливим соціальним та економічним завданням є послідовний розвиток державної системи професійної орієнтації населення, що забезпечує всім громадянам рівні можливості в отриманні профорієнтаційних послуг [1].

З метою забезпечення розвитку державної системи професійної орієнтації населення згідно з пріоритетами державної економічної та соціальної політики і світовим досвідом та конкурентоспроможності національного ринку праці у 2008 році прийнято нову Концепцію державної системи професійної орієнтації населення. Проте досі не досить якісно здійснюється підготовка кваліфікованих фахівців – профорієнталогів.

У 2018 році в Україні вводиться поняття «кар'єрний радник». Кар'єрний радник – співробітник центру зайнятості, який відповідно до цього Порядку забезпечує організацію надання послуг особам, які шукають роботу, зареєстрованим безробітним, здійснює супровід таких осіб з метою їх подальшого працевлаштування [2]. Проте підготовку кар'єрних радників тепер не здійснює жоден ЗВО України. В Україні позитивним досягненням став запуск сайту (2021) Національного проєкту профорієнтації та побудови кар'єри [3].

У США діє національна програма кар'єрних радників у всіх навчальних закладах країни. У Китаї функціонує наймасовіший освітній портал країни; підготовка молоді до робітничих професій (у 2020 р. отримали \$12 млн інвестицій на розвиток). У Німеччині діє загальнонаціональний соціальний ліфт, який починається у школі, де кожен учень має особисту карту з профорієнтації (М. Богуслав, 2021).

Необхідність запровадження особистої профорієнтаційної карти ми обґрунтували ще у 1995 році [4, с. 36] та у низці наступних наукових публікацій розкривали проблеми профорієнтаційної роботи у школі та Концепції державної системи профорієнтації в Україні. У 2001 р. у рамках дисертаційного дослідження ми розробили візрєць особистої профорієнтаційної карти [5, с. 178]. Проте досі не затверджено єдиної форми профорієнтаційної документації для профорієнтаційної роботи шкільного практичного психолога.

Метою статті є дослідження психологічних особливостей професійного самовизначення школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці досліджували різні аспекти проблеми профорієнтації та професійного самовизначення: систему профорієнтації (Б.А. Федоришин); діагностичні методики вивчення особистості школярів у цілях надання індивідуальної допомоги у виборі професії (В.Д. Шадриков, Н.П. Воронін, Ю.М. Забродін); теоретичні і методичні основи профорієнтаційної консультації молоді (Е.А. Клімов); системний підхід до профорієнтації школярів (В.Ф. Сахаров, Н.К. Степаненков); суспільно значущі мотиви вибору професії (Е.М. Павлютенков); формування психологічної готовності до профорієнтаційної роботи, концепцію державної системи профорієнтації в Україні (І.М. Чорна); особливості профорієнтації студентів в умовах вищої школи (Н.Ш. Шадієв, П.А. Шавір, Н.Н. Чистяков); формування елементів духовної культури в процесі підготовки учнів до свідомого вибору професії (Г.П. Шевченко); професійне самовизначення (Л.З. Сердюк) та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Профорієнтація – це науково обґрунтована система заходів, спрямованих на допомогу особистості у виборі майбутньої професії, з урахуванням її інтересів, нахилів, здібностей та вимог кон'юнктури ринку праці.

Завдання здійснення якісних цілеспрямованих, планомірних профорієнтаційних заходів покладається на шкільного психолога. Такі завдання передбачені у його посадовій інструкції. Проте, зважаючи на те, що натеper шкільний психолог, який працює на ставці, згідно з нормами на супроводі має +/- 700 учнів, то забезпечити якісну профорієнтаційну роботу надзвичайно важко. Як результат отримуємо низький рівень професійного самовизначення випускників шкіл, які не готові чітко визначити, яку професію вибрати. Заяви на вступ подають у декілька ЗВО і на різні спеціальності, сподіваючись «вступити хоч кудись». За такого стану справ сподіватись на підготовку висококваліфікованих фахівців не доводиться.

Ми здійснили дослідження сучасного стану профорієнтаційної роботи у школі, зокрема психологічних особливостей професійного самовизначення школярів. Обсяг вибірки – 200 випускників ЗОШ.

З метою визначення спрямованості інтересів було проведено «Орієнтовно-діагностичну анкету спрямованості інтересів» (ОДАСІ) Б.О. Федоришин.

Підлітково-юнацький вік характеризується інтенсивним розвитком інтелектуальних здібностей, формуванням професійних інтересів. Юнаки і дівчата починають обмірковувати свою майбутню професію. У процесі навчання їхні інтереси розподіляються із врахуванням здібностей та практичних навичок. У способах засвоєння навчального матеріалу пізнавальні психічні процеси починають набувати якісно іншої характеристики. У мисленні виявляється здібність до абстрагування, утворення нових понять. Стійкого характеру набувають процеси уваги, пам'яті та інтелектуальна працездатність. Юнаки і дівчата мають схильність до теоретизування з проявом ознак особистісного егоцентризму. Аналізуючи ті або інші сторони навколишнього життя, вони не просто констатують їх, а намагаються при цьому показати свою позицію, особисту участь у можливих змінах цих явищ [6].

Ознакою нахилу учня до професійної діяльності є інтереси. У них проявляється пізнавальна потреба та пізнавальна спрямованість майбутнього фахівця на оволодіння професією і пов'язана з позитивним емоційним станом. Тому своєчасний вияв інтересів сприяє професійному визначенню учня, що і допомагає здійснити професійний вибір [7].

Результати дослідження представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Спрямованість інтересів

№	Назва предмета	Хлопці		Дівчата		Разом:	
		А.К.	у %	А.К.	у %	А.К.	у %
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Фізика	4	4	1	1	5	2,5
2	Математика	7	7	2	2	9	4,5
3	Електро- і радіотехніка	1	1	1	1	2	1
4	Техніка	16	16	2	2	18	9
5	Хімія	2	2	4	4	6	3
6	Біологія	1	1	2	2	3	1,5
7	Медицина	9	9	14	14	23	11,5
8	Геологія і географія	11	11	3	3	14	7
9	Історія	7	7	5	5	12	6
10	Філологія і журналістика	3	3	16	16	19	9,5
11	Мистецтво	9	9	20	20	29	14.5

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8
12	Педагогіка	6	6	17	17	23	11,5
13	Сфера обслуговування	15	15	6	6	21	10,5
14	Військова справа	3	3	2	2	5	2,5
15	Спорт	6	6	5	5	11	5,5
	Всього:	100	100	100	100	200	100

*У таблиці відображено лише домінуючий інтерес респондента.

Домінуючим інтересом у хлопців є техніка – 16%, а у дівчат – мистецтво, 20%. На другому місці рейтингу у хлопців – інтерес до сфери обслуговування, 15%, а у дівчат – до педагогіки, 17%. Третє місце у рейтингу інтересів у хлопців – інтерес до геології і географії, 11%, а у дівчат – до філології та журналістики, 16%.

Важливим аспектом професійного самовизначення є глибина і усвідомленість мотивів вибору професії.

Таблиця 2

Мотиви вибору професії

№	Мотиви	Кількість позитивних відповідей	
		А.К.	у % від заг. к-ті
1	Умови праці	105	52,2
2	Процес трудової діяльності	75	37,5
3	Висока матеріальна забезпеченість	190	95
4	Рухлива робота	38	19
5	Спокійна робота	80	40
6	Підвищена відповідальність	9	4,5
7	Самостійне прийняття рішень	82	41
8	Виникнення складних та небезпечних ситуацій	0	0
9	Контакт з людьми	39	19,5
10	Творча діяльність	60	30
11	Часті відрядження	27	13,5
12	Можливість щось створити своїми руками	71	35,5
13	Робота на свіжому повітрі	24	12
14	Романтична професія	72	36
15	Користь продукту праці	24	12
16	Незалежність	108	54
17	Перспективність	102	51
18	Близько до житла	120	60
19	На прохання батьків	137	68,5
20	Інші причини	76	38

*Кожен респондент вибирав кілька мотивів

Домінуючим мотивом вибору професії є висока можливість отримувати велику зарплату – 95%, друге місце – прохання батьків, 68,8%, третє місце – близько до місця проживання, 60%.

Для визначення типу спрямованості ми використали методику діагностики професійної спрямованості Б. Басс.

Таблиця 3

Професійна спрямованість

Спрямованість	Хлопці		Дівчата		Разом	
	А.К.	у %	А.К.	у %	А.К.	у %
На себе	22	22	50	50	77	38,5
На спілкування	18	18	34	34	52	26
На справу	60	60	16	16	76	38
Всього	100	100	100	100	200	100

У хлопців переважає спрямованість на справу – 60%, а у дівчат – на себе, 50%. Загалом домінуючою є спрямованість на себе – 38,5%.

Ступінь зв'язку типу особистості зі сферою професійної діяльності, до якої у неї є природні нахили, ми визначали за допомогою методики Д. Голланда.

Таблиця 4

Професійні типи особистості

№	Типи особистості	Хлопці		Дівчата		Разом	
		А.К.	у %	А.К.	у %	А.К.	у %
1	Реалістичний	62	62	10	10	72	36
2	Інтелектуальний	3	3	5	5	8	4
3	Соціальний	3	3	8	8	11	5,5
4	Конвенційний	14	14	15	15	29	14,5
5	Підприємницький	6	6	22	22	28	14
6	Артистичний	10	10	40	40	50	25
	Всього	100	100	100	100	200	100

Домінуючим типом особистості у хлопців виявився реалістичний тип –60%, а у дівчат артистичний тип – 40%. Другим за рейтингом у хлопців є конвенційний тип – 10%, а у дівчат – підприємницький тип, 22%. На третьому місці у хлопців – артистичний тип, 10%, а у дівчат – конвенційний, 15%. Загалом на першому місці рейтингу реалістичний тип – 36%, на другому артистичний – 25%, на третьому конвенційний – 14,5%.

Якість профорієнтаційної роботи, зокрема обізнаність та сформованість усвідомленого, науково обґрунтованого професійного вибору, ми оцінювали за допомогою анкети. Частковий аналіз представлено у таблиці 5. Представлено кількість правильних відповідей.

Таблиця 5

Рівень профорієнтаційної обізнаності

№	Параметри	Хлопці		Дівчата		Разом	
		А.К.	у %	А.К.	у %	А.К.	у %
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Знання значення вибору професії в житті людини	25	25	40	40	65	32,5
2	Як правильно вибрати професію	25	25	35	35	60	30
3	Що означає формула «Хочу-Можу-Потрібно»	27	27	36	36	63	31,5

Продовження таблиці 5

1	2	3	4	5	6	7	8
4	Остаточно вибрали професію*	53	53	62	62	115	57,5
5	Із них* (п. 4) вибрали навчальний заклад із відповідною спеціальністю	40	75,5	50	80,6	90	78,3
6	Не вибрали професію	47	47	38	38	85	42,5
	Всього	100	100	100	100	200	100

Висновки. Аналіз результатів дослідження, систематизація та переведення діагностичних параметрів у співвідносні рівні розвитку виявили низький рівень професійного самовизначення випускників шкіл. Інтереси, заявлені респондентами, лише на 46% співвідносяться із відповідними здібностями. Переважають поверхневі мотиви вибору професії, неусвідомленість значення вибору майбутньої професії. Переважаючою є спрямованість не на справу, а на себе. Переважаючими є реалістичний, артистичний, конвенційний типи особистості. Лише 32% чітко формулюють значення вибору професії у житті людини. Лише 30% знають, як правильно вибирати професію. Значення формули «Хочу-Можу-Потрібно» знають лише 31,5%. Остаточно вибрали професію 57,5% випускників, від їхньої кількості 78,3% зуміли вибрати навчальний заклад із відповідною спеціальністю. Не вибрали професію 42,5% і покладаються «на удачу вступити хоч кудись». Отримані дані свідчать про низький рівень профорієнтаційної обізнаності випускників шкіл. Сучасний стан профорієнтаційної роботи в школі є незадовільним, оскільки вона обмежується загальними, груповими методами роботи. Тобто відсутній індивідуальний підхід до особистості, яка вибирає професію. Такий недолік зумовлений великою кількістю учнів, закріплених за одним психологом, що не дає досить часу для індивідуальної профдіагностичної, профконсультаційної роботи. Це, відповідно, потребує внесення коректив у формування навантаження шкільного психолога. Доцільним є введення у штатний розпис школи психолога-профорієнтолога, у функціональні обов'язки якого буде входити виключно профорієнтаційна робота з учнями. Важливо сформулювати у школярів особистісний сенс вибору професії, розуміння значення цього вибору; усвідомлені, ґрунтовні мотиви; виробити вміння співвідносити власні інтереси, здібності та потреби ринку праці. Здійснюється виконання таких завдань через науково обґрунтовану систему профорієнтації у школі, яка сприятиме самопізнанню, самоосвіті і самовихованню, а також оволодінню професійно необхідними знаннями, вміннями, навичками. У цьому і полягають основні завдання профорієнтації і її системи у загальноосвітніх закладах.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці методичних рекомендацій щодо вдосконалення системи профорієнтації у школі.

Список використаної літератури

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 р. № 842 «Про затвердження Концепції державної системи професійної орієнтації населення». Редакція від 12.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/842-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.12.2021).
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018 р. № 792 «Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу». Редакція від 23.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-2018-%D0%BF#n10> (дата звернення: 15.12.2021).

3. Всеукраїнський проект профорієнтації та побудови кар'єри. URL: <https://hryoutest.in.ua/> (дата звернення: 15.12.2021).
4. Чорна І.М. Психологічні особливості організації профорієнтаційної роботи в школі : методичний посібник. Тернопіль, 1995. С. 36.
5. Чорна І.М. Формування психологічної готовності майбутнього вчителя до профорієнтаційної роботи у школі : дис. ... канд. психол наук : 19.00.07. Київ, 2003. 358 с.
6. Дружинін В.Н. Психологія загальних здібностей. Санкт-Петербург : Пітер, 2002. 368 с.
7. Траверсе Т.М. Психологія праці : навчально-методичний посібник. Київ : Інститут післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2004. 116 с.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF SCHOOLCHILDREN

Iryna Chorna

*Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2, M. Krivonosa str., Ternopil, Ukraine, 46027
e-mail: irynachorna-@ukr.net*

The urgency of problem of forming personality of future professional is substantiated in the article. The role of choosing a profession in this process is determined. The special importance of professional self-determination of school graduates and the fact that career guidance in modern conditions has not yet achieved its main goal – the formation of students' professional self-determination, which would meet the individual characteristics of each individual and society's requirements for modern worker. Modern normative documents regulating career guidance work in Ukraine are analyzed. The problem of intensification of competition in the world economic space and aggravation in this connection of problem of formation, reproduction and use of labor potential is mentioned. The important social and economic task of consistent development of the state's system of vocational guidance of the population, which provides all citizens with equal opportunities in receiving career guidance services is pointed out. The modern experience of introduction of a specialty of the professional adviser is analyzed. The experience of foreign countries in the organization and implementation of the career guidance system is analyzed. The author's experience in research and development of the problem of career guidance and the Concept of the state's system of career guidance in Ukraine is commented. Leading research in the field of career guidance is analyzed. The article presents some results of the analysis of the current state of vocational guidance work at school, in particular the psychological features of professional self-determination of students. Quantitative and qualitative analysis of research results: professional orientation of students' interests depth and awareness of the motives for choosing a profession; type of professional orientation; professional personality types; level of career guidance awareness. Based on the systematization and generalization of research results, conclusions were made about the level of development and psychological characteristics of professional self-determination of school graduates. An assessment of the current state of career guidance work at school is given. Suggestions have been made to improve the quality of career guidance work at school.

Key words: career guidance, professional self-determination, interests, motives, abilities, profession.